

Лауреат Загальнонаціональної громадської акції “Флагмани освіти і науки України”

Психологія і суспільство

9 771810 213003

Індексується
Google Scholar,
ICI World of Journals

Розміщений на платформах
НБУ ім. В. Вернадського,
“Наукова періодика
України” мережі УРАН

Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис

2018. — № 3–4 (73–74) Рік видання 19-й

Заснований у 2000 році

Виходить чотири рази на рік

Головний редактор **ФУРМАН Анатолій Васильович**

Передплатний індекс – 21985

ISSN 2523-4099 (Online), ISSN 1810-2131 (Print)

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15617–4089 ПР, видане 25 серпня 2009 року Міністерством юстиції України

Сторінки журналу в Інтернеті:

psm2000.ucoz.ua (інформаційна)

journals.urau.ua/index.php/1810-2131 (офіційна)

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ψ **Проблеми
суспільствотворення**

ψ **Фундатори
українотворення**

ψ **Фундаментальні
дослідження**

ψ **Методологія як сфера
мислєдіяльності**

ψ **Професійне
методологування**

ψ **Теоретична психологія**

ψ **Історія психології**

ψ **Психософія**

ψ **Освітологія**

ψ **Теорія і технології
соціальної роботи**

ψ **Психодидактика**

ψ **Соціальна психологія**

ψ **Аксіопсихологія**

ψ **Психологія**

економічного життя

ψ **Психологія особистості**

ψ **Прикладна психологія**

ψ **Експериментальна психологія**

ψ **Психологічна практика**

ψ **Програмово-методичний
інструментарій**

ПОЯСНЕННЯ “МАГІЇ” СВДОМОСТІ*

Деніел ДЕННЕТ

УДК 159.922 : 167.2

Daniel C. Dennett
EXPLAINING THE “MAGIC” OF CONSCIOUSNESS

Реферат. Чи підтримується думка, що свідомість є таємничим явищем і не може піддаватися, навіть з великим зусиллям, вивченню стандартними методами пізнавальної науки? Лекція, використовуючи аналогію практики фокусника, намагається підкреслити сильну, але менше підтрману інтуїтивну здогадку, яка становить один з найпереконливіших аргументів цієї думки. Аналогія може бути упрозороною, як добре ілюструє наступний запис Лі Зігеля про прийоми роботи з магичним: “Я пишу книгу про магичне”, пояснюю його суть, і мене запитують: “Чи справжнє магичне?” Під реальним магичним люди розуміють чудеса, тауматургійні¹ вчинки і надприродні сили. “Ні, – відповідаю я, – це заклик до трюків, а не справжнє магичне”. Вочевидь достеменно магичне стосується магії, що не належить реальності, тоді як реальність магичного, котру дійсно можна досягнути, втрачить справжність. Я припускаю, що багато хто, наприклад Девід Чалмерс (звісно, ненавмисне) здійснив таку ж майстерність концептуальної спритності, оголосивши світові, що виявив “важку проблему” свідомості. Проте, можливо, те, що, здається важкою проблемою, є просто великим набором трюків, які становлять те, що відомий дослідник називає простими проблемами свідомості. Усе це має життєві пояснення, не вимагаючи революцій

у природі, ні негайного оновлення знань. Я не можу довести, що немає важкої проблеми, але й Чалмерс не може довести, що вона є. Він може вдатися до інтуїтивних прозрінь інших, але це не становитиме підґрунтя, на якому можна вибудувати науку про свідомість. “Магічне” (тобто припущена нез’ясованість) свідомості, подібно до магичного дійства, спростовує пояснення лише тоді, коли приймаємо його за номінальну цінність. Як тільки ми зрозуміємо всі непотаємні (себто пояснювані) шляхи, коли мозок спроможний створювати позитивні “користувацькі ілюзії”, то можемо почати уявляти собі, як він породжує свідомість.

Ключові слова: *реальне магичне, важка проблема, індійський трюк з канатом, свідомість, дежавю.*

Багатьом людям здається, що свідомість є таємницею, найбільш чудовим магичним шоу, котре можна уявити як нескінченну серію спецефектів, що заперечують пояснення її природи. Я думаю помилково вважати, що свідомість – це фізичне, біологічне явище, таке як метаболізм, розмноження чи саморегулювання; свідомість – витончено виняткове за своїм удіяльненням, а не чудодійне і навіть не містичне, явище. Частина проблеми пояснення свідомості полягає в тому, що існують потужні впливи, які змушують нас міркувати,

* Відредагована версія інавгураційної лекції в Академії наук Угорщини, Будапешт, червень 2002 року.

¹ Тауматургія – давньогрецьке мистецтво магії та чудес; майстерність магів, “тауматургів” (тобто фокусників) та їх хитрощі і викрутаси на сцені театру чи арені цирку. – Прим. перекл.

що людська свідомість набагато чудовіша, ніж це насправді має місце. Тому вона нагадує магічну фазу в розвитку розуму: сукупність явищ, які експлуатують нашу легковажність і якоюсь мірою наше бажання бути обманутими, обдуреними, просякнуті особистим благоговінням. Завдання пояснити фазу магічного у плинні свідомості в певних відношеннях є невдячним; людина, котра розповідає іншим людям, як досягається ефект усвідомлення, нерідко просто ображена, сприймається такою, хто псує іншим задоволення від життя. Я часто справляю враження людини, намагання якої пояснити свідомість провокують подібну резистентність (тобто опірність). Хіба це не краще, якщо всім нам дозволено побувати у чарівній загадковості всього названого? Або навіть так: якщо тобі насправді вдасться пояснити свідомість, то, кажуть, ти здрибниш нас усіх, перетвориш на простих протейнових роботів.

Таким є переважальний вітер роздумів, куди я налаштований спрямувати свою роботу. Але іноді складність завдання надихає на стратегії, що використовують саме ті образи, які у підсумку бажаю побороти. Порівнювальна аналогія між свідомістю і магічним дійством видається особливо доречною, тим більше, що романтичні та легковажні люди серед нас мають більше поривання прийняти магічний стан, ніж відмовитися від наявного уявлення відносно свідомості. Лі Зігель звертає нашу увагу на фундаментальний поворот у його чудовій книзі “Мережа магії: чудеса та обмани в Індії” (1991): “Я пишу книгу про магію”, я пояснюю її суть, і мене запитують: “Про справжнє магічне?” Під реальним магічним люди розуміють чудеса, тауматургійні вчинки і надприродні сили. “Ні, – відповідаю я, – це заклик до трюків, а не справжнє магічне”. Достеменно магічне сутнісно стосується магії, що не належить реальності, тоді як реальність магічного, котру дійсно можна осягнути, втрачає свою справжність (с. 425). У цьому разі справді втрачається реальність: свідомість пояснюється як феномен, що досягнутий масою звичайних трюків, причому, треба сказати, дешевих трюків. І це саме те, що багато хто висновує про свідомість. Отож давайте перекинемо паралель між плином свідомості і дією магічного та подивимося, як деякі ефекти свідомості можна пояснити.

Більше ніж тисячу років тому індійський трюк з канатом фактично відкинув усі спроби пояснення. Не які-небудь прості трюки, де мотузка кинута в повітря, а потім піднята

спритним чарівником. По-іншому, мовиться про індійський легендарний трюк з канатом як винятково шокуючий епізод магічного. Це фокус, свідками якого, як повідомляється, були тисячі людей. Він сприймається так: індійський факір підкидає в небо канат, який не падає назад на землю. Замість цього канат якимось загадковим чином зависає у повітрі і піднімається все вище і вище, поки не зникає високо в небі, хмарах, темряві, тумані – хе завгодно. Для багатьох людей досить одного цього, щоб зацікавитися трюком, але фокус так просто не завершується. Маленький хлопчик починає лізти цим ні до чого не прикріпленим канатом, який якимось таємничим чином тримає його доти, поки він не зникає високо в хмарах, темряві, тумані і т. ін. Досить дивно, чи не так? Але і це ще не кінець: фокусник виймає ніж, меч, криву шаблю – будь-який ріжучий предмет – і починає сам лізти вгору, поки теж не зникає високо в небі, хмарах, темряві, тумані. Якби фокус на цьому завершився, це був би чудовий трюк. Але ні, фокус триває: з неба в кошик, що стоїть біля основи каната, починають падати частини людського тіла. Потім фокусник спускається вниз, висипає вміст кошика, накриває одягом ці розкидані рештки, і перед нами чудесним чином знову з'являється хлопчик, у якого всі частини тіла перебувають в належних місцях.

Чи було це коли-небудь показано? Ніхто не знає. Тисячі, можливо мільйони, людей понад сотні років заповзято вважали, що вони самі чи їхні брати, або дядьки, або двоюрідні брати, або друзі були свідками цього великого видовища своїми очима. У 1875 році Лорд Нортбрук запропонував дивовижну винагороду в 10 000 фунтів стерлінгів кожному, хто зміг би це справді зробити. У 1930-х роках “*Times of India*” давала 10000 рупій, і багато інших осіб та організацій пропонували величезні винагороди (Зігель, 1991, с. 199–200). Ці гроші завжди залишалися невтраченими. Тому розсудливими є твердження тих, хто добре поінформований, що індійський трюк з канатом – це своєрідна архетипна міська легенда, себто простий, навмисно створений об'єкт й відтак умовний, а не справжній трюк.

Але зачекайте: багато людей щиро вірять, що трюк був виконаний. Деякі з них, мабуть, щиро увірують, що вони бачили цей трюк. Тоді, що означає ця їхня віра? І що ще є магічним трюком, хоча й створене на основі хибних переконань про те, що окремі люди були свідком однієї чи іншої дивовижної події?

Фокусник не сприймає даму наполовину, він лише змушує вас думати, що ви бачите, як він це з нею робить! Якщо фокусник може так чи інакше змусити вас думати, що ви бачили, як він піднімається мотузкою, зникає, вбиває хлопчика і потім повертає його до життя, то виконує індійський мотузковий трюк, чи не так? Що ще потрібно?

Здається, тут важливим є те, як виникає віра. Якби фокусник зміг гіпнотизувати всю аудиторію, а потім просто *розповів їм* у деталях, що він робив, коли ловив пальцями і примушував аудиторію збурювати глядачів оваціями та вигуками, багато хто з нас відчували б себе обдуреними. Не те, що магічне не завжди ошукує, але це понад межею наших відчуттів. Це, звісно, не враховується. Також не береться до уваги ситуація, коли фокусник просто підкуповує людей, щоб оголосити, що вони бачили цю майстерність – навіть якщо ефект багатьох таких підставних глядачів, що охоче заявляли про своє здивування, зумів придушити в одного чи двох непосвячених членів аудиторії щирість відкриття тієї ж помилкової віри. (Порівняйте знамениті експерименти Соломона Аша із соціальними маніпуляціями конформності.)

Розглянемо інший високотехнологічний напрямок, коли якийсь фокусник з достатньо великими грошима використовує комп'ютерну графіку візуальних ефектів компанії Industrial Light і Magic, щоб створити на відеокasetі ультра-реалістичний комп'ютерний трюк. Такий відеозапис настільки очевидно автентичний, що він може бути надісланий як “живий корм” журналістам із CNN, котрі не зможуть визначити, що це підробка. І це теж буде розглядатися більшістю, якщо не всіма, як не виклик сприйняття трюку. Я сумніваюсь, що ви можете зібрати призові гроші від такого трюку, навіть якщо мільйони людей були б переконані, що бачили справжню подію на “живому” телебаченні. Те, чого не вистачає в обох сценаріях, насправді нелегко визначити: це цілком правильне використання диму і дзеркал, обманне освітлення, підроблені кінцівки і кров. Чи правильно задіювати десятки помічників? Так, якщо вони за кулісами виконують ту чи іншу роботу. Однак, що робити, якщо вони замаскуються як учасники аудиторії

і повинні підстрибувати та заважати глядачам спостерігати на вирішальних етапах маніпулювання? Де саме у переліку причин, які ведуть до віри, знаходиться останнє допустиме місце втручання? “Сила навіювання” є потужним інструментом у роботі фокусника, іноді його слова відіграють набагато важливішу роль, ніж будь-що, що він показує чи робить.

Ці спостереження привертають нашу увагу до натовпу з мовчазною самовпевненістю, який неправильно себе поводить та визначає наше розуміння того, що вважається справжнім магічним трюком. Не варто стверджувати, що наше припущення того, що *враховується*, є у певному відношенні незрозумілим, оскільки, врешті-решт, ми не покладаємо щось дуже потужне на наше мовчазне розуміння. Фокусники можуть намагатися зловживати нашим припущенням магічного, тому всі вони ризикують утратити аудиторію, якщо недооцінюватимуть те, що реально можуть передати як магічне. Зрештою, це не головокрутна наука, це просто розвага.

Проте, коли мовиться про дослідження мозку, то може статися щось подібне. Коли ми розмірковуємо про явища свідомості та дивуємося, як вони уможливаються в мозку, то зовсім незвично повертатися до гіперболічної лексики “магічного”. Розум розіграє над нами трюки. Те, як він продукує свідомість, справді досить магічно. Скажімо, ті, хто налягають на тому, що свідомість є таємничою, хочуть загрузнути у приголомшливій незрозумілості таких відомих нам ефектів, які знані із феноменології свідомості. І коли пояснюється один із цих ефектів, іноді можна спостерігати одне і те ж розчарування, той самий опір: пояснити ефект – це зменшити його вплив на нас.

Для прикладу візьмемо *дежавю*². Хтось вважає, що це явище належить магічному кільцеві спектру. Згідно з ним ми іноді відчуваємо події, які знаємо, що пережили їх раніше, в іншому житті, в іншому астральному плані, в іншому вимірі. І нам цікаво, яке приголомшливе розуміння цього вводить нас у циклічну природу часу, переселення душі, передчуття, ESP³... Красиво захоплююча *матерія!* Але потім розуміємо, що феномен дежавю можна пояснити набагато простішим

² Дежавю (фр. *déjà vu* – вже бачене) – психодуховним стан, коли людина відчуває, що вона колись уже була у такій ситуації. – Прим. перекл.

³ ESP – ECC, EC3 – екстрасенсорне сприйняття, екстрасенсорні здібності. – Прим. перекл.

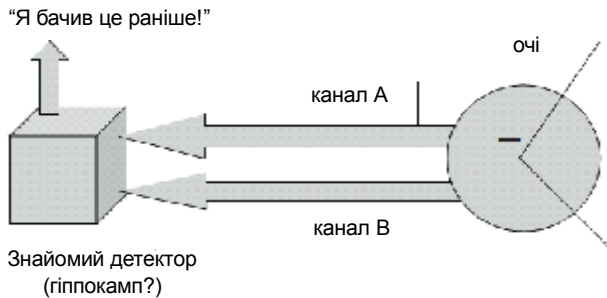

Рис. 1.

Модель для дежавю за Жане

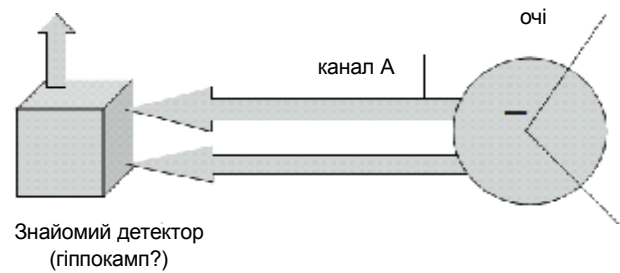

Рис. 2.

Спрощена модель для дежавю

способом. Ви насправді не *пам'ятаєте*, що пережили цю подію колись у минулому; ви просто помилково *вважаєте*, що саме робили. Оскільки П'єр Жане висловив більше півстоліття тому таку гіпотезу: це може бути те, що вона “є результатом перерваного перцептивного процесу, так що він розпадається на минуле, а також на інший сучасний досвід” (1942); *Les Dissolutions de la Memoire*, цитується Tolland в “Disorders of Memory” (“Розлад пам'яті”. – Перекл.), 1968, р. 152.

Ось проста діаграма, запропонована Жане (рис. 1). Припустимо, що зорова (візуальна) система є надлишковою, що містить два потоки А і В, які можуть бути схожі за своїми функціями та повноваженнями, або відрізнятися, як вам подобається. І припустимо далі, що обидва потоки надсилають свої сигнали через турнікет різних видів, у вже знайомий детектор (або, альтернативно, новий детектор), який розрівняє всі вхідні сигнали і ті, що є новими, і ті, які були виявлені раніше. (Є дані про те, що гіпокамп має саме це завдання серед своїх функцій, тому, мовляв, запропонована нами залежність не становить цілком бездоганне припущення – Див.: Джефрі Грей, 1995 та мій коментар “Overworking the Hippocampus” (“Виснаження гіпокампу”. – Перекл.) як у *поведінкових науках, так і в дослідженнях мозку*).

А давайте припустимо також, що передача сигналів через канал В дещо затримується, тому вони надходять до знайомого детектора через кілька мілісекунд після сигналу в каналі А. Коли сигнал каналу А надходить, він реєструє свій новий відбиток у знайомий детектор, і майже відразу цей відбиток у пам'яті виявляється таким, що відповідає сигналу, який зараз надходить у канал В, змушуючи знайомий детектор видати свій позитивний вердикт: “Я вже бачив це!” Не тижні тому, чи місяці тому, чи в іншому житті, а всього кілька мілісекунд тому. Які наслідки спровоковані цією помилковою тривогою залежатимуть від подальших

подробниць психологічного стану суб'єкта, починаючи від незграбного здивування та вигуків про подорож у часі до легенької усмішки: “О, в мене *дежавю*. Я вже бачив *це* раніше!”

Така проста затримка передачі в резервній системі могла б бути достатньою для пояснення явища *дежавю*, але якщо б двоканальна модель, на яку надихнула гіпотеза Жане, зуміла б пояснити це. Тому продемонструємо простішу, одноканальну систему (рис. 2).

У цій простішій моделі окремі ускладнення, чи щось інше – загибель нейрона, неврологічний дисбаланс, утомлення одного виду чи іншого, – могло б хибно викликати помилково позитивний вердикт у знайомому детекторі, а решта послідовностей могли б розробити схему того, у який би спосіб вони підтримувалися, щоб продукувати інші моделі. Головне тут урахувувати, що “внутрішньо”, з погляду першої особи, ці дві моделі не відрізняються між собою. І неможливо помітити, чи *дежавю* відчувається, чи вам тільки здається, що щось підлягає розрізненню між двома моделями. Якщо одна з них (або якась третя чи четверта модель) є правдивою, то це має бути встановлено третьою особою шляхом вивчення дії нейронних механізмів у вашій голові. Нам доведеться привідкрити завісу, щоб пояснити цю особливу частину магічної фази перебігу свідомості.

Ще один вражаючий ефект – “*занурення в*”, який, на нашу думку, ми відкриваємо у своєму власному зоровому (візуальному) досвіді. Вперше я побачив картину Беллото “Вигляд на Дрезден” (див. рис. 3) на стіні, що була подалі від мене в Музеї мистецтв Північної Кароліни у Ролі, спутав її, прийнявши за роботу Каналето, і з нетерпінням підійшов до неї, очікуючи, що вона мені сподобається, сподіваючись побачити вишукану деталь, якою останній щедро зображував на його Венеціанських кораблях і гондолах, триси мачт, пряжки на взутті, плюми в капелюхах. Поділений на групки, натовп людей, які рухаються через

Рис. 3.
Беллото. Вигляд на Дрезден

Дрезденський міст під сонячним промінням, обіцяли свято костюмів і колясок, але, наблизившись до них, деталі, які, присягаюсь, бачив здалеку, випарувалися в мене перед очима. Нічого, крім чітко розміщених простих крапельок фарби, не було видно зблизька.

Ті плями “пропонують” людей з руками, ногами та одягом. І скажу, що мій мозок *приймає пропозицію*. Але що це означає? Що мій мозок власне зробив? Відправив команду мініатюрних мозкових виконавців, щоб описати обличчя, руки та ноги, капелюхи і пальта у відповідних частинах деяких ретинотопних карт? Це емпіричне питання, і це не те, на що я міг би відповісти з мого імовірно довірливого розуміння предмета цього чудового досвіду. То що ж відбулося в моєму мозку? Існує підстава вважати, що він не здійснив подальшого *живописного відтворення*. Загалом, коли мозок *приймає* пропозицію, він формує віру або очікування, а не малює картинку для себе, щоб її подивитися. Це очікування було виявлено, коли воно було порушено, провокуючи в мене подив, я був в очікуванні підтвердження та обдумування деяких небажаних гіпотез про те, що скоро побачу, і це очікування різко порушувалося.

Однак це не була чистої води галюцинація або постгіпнотичне навіювання. Очевидно, що Беллото запропонував кілька крапельок фарби, щоб я це міг побачити, розраховуючи на мою сугестивність про цілісність роботи. Таким чином досягнутий ефект насправді дуже схожий на один з дискредитованих методів виконання індійського трюку з канатом: постгіпнотичне пред’явлення або “взяття хабара кореспондентом” становить не повне удавання, оскільки існує певна візуальна презентація, як і в магічному дійстві існують різні способи досягнення подібних ефектів. Розглянемо “наповнення”, здійсненого мозком, у тлумаченні багаторазових двозначностей цієї фігури Бредлі, Петрі та Дюмея (*рис. 4*).

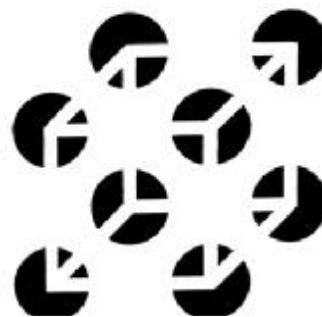

Рис. 4.
Двозначна фігура
(за Бредлі, Петрі та Дюмеєм)

Одним словом мозок, мов магічний кристал, обдурює! Я виявив, що багато людей реагують на цю пропозицію з обуренням і невірою: “Не мій мозок!” Зрозуміла лояльність, хоча й не виправдана та необґрунтована. Це саме те, що ви не знаєте з особистого досвіду. Як каже Зігель: “Магічне показує, як неправильно ми пам’ятаємо те, що бачили, розкриває спосіб, яким пам’ять є плодоносною та годувальною матір’ю ілюзій. Пам’ять – це асистент фокусника, співучасник і підставна людина. Почувши опис трюку, який я зробив, був сам здивований тим, що описано – як пам’ять обдурює глядача набагато сміливіше, аніж я” (1991, с. 438).

Корисно розглянути вказане завдання із пізнавальної нейронауки як зворотне моделювання шоу магічного дійства. З цією метою потрібно пояснити, що глядачі *думають* про те, що відбувається на сцені. Перспектива, яка актуалізує це різноманіття переконань, віри та обману, довірлива і прониклива; інакше кажучи, мовиться про те, що я називаю *гетерофеноменологією* (Dennett 1982, 1991).

Свого часу нами розроблено нейтральний метод для дослідження та опису феноменології. Він передбачає вилучення й очищення текстів від очевидно дискусійних *предметів* і від використання цих текстів для створення фантасмагорій теоретика, *гетерофеноменологічного світу* суб’єкта. Цей вигаданий світ відомий усім багатоманіттям образів, подій, звуків, запахів, здогадів, передчуттів і почуттів, яким особа вочевидь щиро вірить у її існуючому потоці свідомості. Максимально поширеним є нейтральне зображення саме того, на що схожий цей суб’єкт, що ми можемо перевірити за власних життєвих умов та з урахуванням найкращого розтлумачення. Люди, безсумнівно, вірять у те, що в них є розумове відображення, біль, перцептивний досвід і все інше; ці явища – це факти про те, у що вони вірять і що повідомляють, коли висловлюють

свої переконання. Відтак це ті випадки, які слід враховувати, створюючи будь-яку наукову теорію розуму (*Consciousness Explained*, p. 98).

Немає нічого революційного чи оригінального у роздумах про гетерофеноменологію; вона практикується з різним відсотком припущень та заборон протягом майже століття, у різних напрямках експериментальної психології, психофізики, нейрофізіології та сучасної когнітивної нейронауки. Я тільки назвав її та отримав винятково самоусвідомлене свідчення стосовно виявлення і мотивації її можливих версій.

На перший погляд, здається, існує одна вирішальна проблема з гетерофеноменологічним методом: взявши до уваги те, що слово суб'єкта є вагомим, вона, очевидно, залишає незмінним один із найбільш проблемних елементів – глядачів, які спостерігають за магічним шоу. І, як я постійно стверджую, ця уявна вітрина, Декартів театр, де все, що зводиться до свідомості, повинно бути забране. Вся робота, яку виконує уявний гомункулус у цьому театрі, повинна бути розподілена навколо різних менших агентств у мозку. Однак, коли б цей крок не здійснювався, предмет зникає, замінюється безглуздими частинками структури, які механічно виконують свої завдання. Чи може це бути правильним напрямком для обраної теорії свідомості?

Тут думка разюче роз'єднана. З одного боку, є ті, хто приєднується до мене, визнаючи, що *якщо ви залишите предмет у своїй теорії, то ще не почали його вивчати!* Хороша теорія свідомості повинна зробити свідому думку схожою на покинуту фабрику, наповнену гучної техніки, і ніхто не має змоги контролювати її, чи насолоджуватися звуками, або бачити її роботу. Дехто ненавидить цю ідею, скажімо Джеррі Фодор, котрий пише: “Якщо, коротко кажучи, є спільнота комп'ютерів, що живуть у моїй голові, то також краще бути комусь, хто відповідає за це; і, Боже, цим “кимось” краще бути мені самому (Fodor, 1998, p. 207).

Нещодавно, як і раніше, Фодор робить важливий внесок у викриття і схвалення самої ідеї, яка викликає всі проблеми. Він далеко не один у своєму занепокоєнні щодо втрати самопередбаченості, розбираючи декорації декартового театру. Але він стоїть один у своїй здатності чітко і гумористично сформулювати хибний страх. Роберт Райт наголошує на тій самій стурбованості: “Звичайно, проблема тут полягає у твердженні, що свідомість є “ідентичною” до фізичних станів мозку. Чим більше

Деннет та співавтори намагатимуться пояснити мені, що вони мають на увазі під цим, тим більше я переконуюсь, що те, що вони насправді мають на увазі, полягає у тому, що свідомості не існує (Wright 2000, fn. 14, 21).

Згадаймо іронічний коментар Зігеля про “справжнє” магічне. “Я пишу книгу про магічне, – каже він, – пояснюю її суть, і мене запитують: чи справжнє магічне?” Під реальним магічним люди розуміються чудеса, тауматургічні вчинки і надприродні сили. “Ні, – відповідаю я, – це заклик до трюків, а не справжнє магічне”. Справдешнє магічне, інакше кажучи, стосується магії, що не належить реальності, тоді як справжність магічного, котру дійсно можна досягнути, втрачить свою достеменність” (1991, с. 425).

Райт не може не допомогти, проте мислить, що реальна свідомість є чимось іншим, принаймні більш чудовим, ніж фізичні стани мозку. “Стан” свідомості – це така собі свідомість, яка може бути осмислена поза діяльністю мозкової машини; отож це нереальна свідомість. Нагальність того, що свідомість повинна виявитися чимось незбагненим, незвіданим, трансцендентним, іноді піднімається на декілька тональностей, як, наприклад, у баченні Вурхіза, котрий зазначає: “Деніел Деннет – це Диявол... Немає внутрішнього свідка, ніякого центрального розпізнавання сенсу, і нічого іншого, окрім абстрактного “центру опису притомності”, який є не чимось іншим, як зручна фантастика... Для Деннета це не становить випадок імператора без одягу. Швидше, в одягу немає імператора (Voorhees 2000, с. 55–56).

Але саме в цьому й полягає краса! У правильній теорії свідомості імператор не просто зневажений, а виставлений, показаний як хитрий змовник менших агентів, спільна діяльність яких ураховується для його “чудесних” сил. Вигнані разом з імператором становлять те, що слушно було б назвати “імперськими властивостями”: два найзагадковіші види – це *квалія*, яку влюбував імператор, та імператорські укази свідомої волі.

Для тих, хто вважає цю дорогу до прогресу просто неприйнятною, є зручний переможець змагань альтернативного варіанту: *якщо ви не залишаєте предмет у своїй теорії, то ви ухилиєтеся від головної проблеми!* Ось що Девід Чалмерс (1996) називає “важкою проблемою”. Власне він стверджує, що будь-яка теорія, яка лише пояснює всі функціональні взаємозалежності, всі закулісні механізми, всі дрони та шквіви, дим і дзеркала, вирішить

прості проблеми свідомості, проте зробить важку проблему непотрібною. Неможливо відкоректувати ці дві альтернативні позиції ближче одна до одної, тут компромісів немає. Та чи та позиційна сторона у їх відокремленні – це абсолютно неправильне бачення проблеми свідомості. Я намагався показати, що нав'язлива інтуїція може полягати в тому, що ми не повинні розподілити предметне поле свідомості на багато частин, які її сутнісно не становлять; тому така інтуїція має бути залишена. Спокуслива ідея про те, що існує важка проблема, є просто помилкою. Я не можу це довести. Або ліпше так: навіть якщо я зможу це довести, то мій доказ, безумовно, потрапить до глухих вух, оскільки Чалмерс уже визнав, що аргументи проти його переконань з цього приводу не здатні витіснити його інтуїцію, котра перебуває поза раціональною підтримкою. Тому я не буду робити тактичної помилки, намагаючись виключити із раціонального складника переконання, що знаходиться поза аргументацією. Це, мабуть, буде зайвою витратою часу для всіх. Замість цього я пропоную те, що, сподіваюся, символізує тривожну паралель зі світу магічного картярства: “The Tuned Deck” (налаштована колода карт. – Перекл.).

Протягом багатьох років пан Ральф Халл, відомий фокусник карт з Круксвілу, штат Огайо, повністю дивував не лише широку публіку, а й аматорських прихильників, знавців карт і професійних фокусників серією карткових трюків, які він із задоволенням називав “Налаштована колода”... (John Northern Hilliard, Card Magic). Його трюк має вигляд і може бути описаний приблизно так: “Хлопці, у мене є новий трюк, щоб показати його вам. Він називається “The Tuned Deck”. Ця колода карт чудово налаштовується [Халл підноси́в колоду до свого вуха і перекручував карти, прислухаючись уважно до їх шуму]. За тонко налаштованих вібрацій я чую і відчую місце розташування будь-якої карти. Виберіть карту, будь-яку карту... [Після цього колода розверталася віялом чи іншим чином, щоб бути запропонованою для аудиторії, а одна карта бралася глядачем, зазначалася і поверталася до колоди тим чи іншим чином.] Тепер я слухаю налаштовану колоду, і що вона мені каже? Я чую сигнали вібрації, ...[карти тасувалися біля вуха Халла, а також виконувалися різні маніпуляції та ритуали, після чого з ефектною демонстрацією унаявлювалася вгадана карта всім глядачам]”.

Отож Халл знову і знову виконуватиме цей трюк на користь обраної аудиторії чужих фокусників, закликаючи їх розібратися в ньому.

Ніхто ніколи не робив такого. Фокусники запропонували купити в нього трюк, але він не продав його. Пізніше у своєму житті він віддав свій запис другові Хілларду, який опублікував схему-розрахунок у своїй власній книзі. Ось що сам Халл сказав про свій трюк: “Протягом багатьох років я виконував цей дивацький ефект і показував це майстрам та аматорам сотні разів і, наскільки мені відомо, ніхто з них ніколи не розібрався в таємниці... хлопці все шукали щось надто складне [мій курсив. – ДД]”.

Як і багато чудового, магічного, трюк закінчувався, перш ніж хтось із глядачів устигав зрозуміти, що він розпочався. Хитрість у всій своїй повноті була названа трюком “Налаштована колода”, а точніше, одним словом – “The”! Як тільки Халл оголошував про свій новий трюк і давав йому назву для своєї нетерпеливої аудиторії, фокус завершувався. Налаштувавши аудиторію у такий простий спосіб, провівши час за явно фальшивою та неправдивою балаканиною про відчуття вібрацій і дзичання, Халл здійснював відносно простий і знайомий трюк презентації карти типу А (на цьому етапі він змальовував традиційну завісу таємниці, тоді як подальші механічні деталі фокусу – *спритний обман, обдурювання, спритність рук, шахрайство* – вочевидь не мали значення). Його аудиторія підкованих фокусників побачила б, що він, можливо, виконує трюк типу А, тобто реалізує гіпотезу, яку вони могли б випробувати, будучи наполегливими та непоступливими глядачами, тими, хто б перешкоджав будь-якій спробі здійснення трюку саме цього типу. Коли потім вони виявили відповідну ретельність для перевірки гіпотези, Халл “повторив” трюк, на цей раз виконуючи його за типом В. Потім глядачі збиралися і порівнювали те, що помітили, сумніваючись, чи може він робив трюк типу В? Вони перевіряли цю гіпотезу, спираючись на своє неприйняття, щоб попередити трюк типу В і, звичайно, він далі виконував трюк, використовуючи вже метод С. Коли вони перевіряли гіпотезу про те, чи виконується трюк типу С, то він переходив на метод D, або, можливо, повертався до методу А чи В, оскільки його аудиторія вже “спростувала” гіпотезу про використання останніх двох методів. Імовірно це продовжувалося б десятки разів, де Халл стояв би на крок попереду своїх гіпотез-тестувальників, експлуатуючи своє усвідомлення того, що він може завжди виконувати трюки чи щось інше з різноманітності трюків, які вони знають, і приховувати той факт, що він робив масу різ-

них трюків простим визначенням чином: *The Tuned Deck* (налаштованою колодою. – Перекл.).

...щоразу, коли це виконується, процедура є такою: одна або декілька ідей у голові глядача щось викриває, і рано чи пізно він неодмінно відмовиться від будь-якої подальшої спроби розкрити таємницю (Халл, цитується у Хілліорді).

Я пропоную тоді, щоб Девід Чалмерс здійснив (звісно, ненавмисно) таку ж майстерність рук, щоб оголосити світові, що виявив “важку проблему”. Чи дійсно це є “важка проблема”? Чи просто здається важкою проблемою, а точніше чи є вона масою трюків, які становлять те, що Чалмерс називає простими проблемами свідомості? Все це має прозаїчне пояснення, не вимагаючи революцій у фізиці, ні нагальних новинок. З великим зусиллям вони піддаються стандартним методам пізнавальної науки. Я не можу довести, що немає важкої проблеми, і Чалмерс не може цього довести. Вочевидь він спроможний звернутися до вашої інтуїції, але це не та основа, на якій можна вибудувати науку про свідомість. Ми бачили в минулому, а я навів кілька простих прикладів, що маємо потужну тенденцію поповнювати наш перелік “відомих ефектів” свідомості. Тому ми повинні бути уважними до можливості того, що можемо постраждати від похибки арифметики, фактично коли ясно бачимо всі прості проблеми і виявили неврахований залишок. Можливо, цей залишок, без нашого усвідомлення, вже розміщується у звичайних явищах, для яких у нас уже є пояснення, або, принаймні, несвідомі шляхи пояснення, які ще потрібно вивчати.

“Магічне” джерело свідомості як етап розвитку магічного спростовує пояснення лише доти, поки ми приймаємо це за номінальну цінність. Коли ж ми зрозуміємо всі неутаємнені спроби, де людський мозок може створювати нешкідливі “ілюзії користувача”, то спроможні почати уявляти, як ним твориться свідомість.

REFERENCES

CHALMERS, D. (1996): *The Consciousness Mind*. New York: Oxford University Press.

DENNETT, D. (1982): How to study consciousness empirically: or nothing comes to mind. *Synthese*, 53, 159–180.

DENNETT, D. (1991): *Consciousness Explained*. Boston–New York: Little, Brown.

DENNETT, D. (1995): Overworking the Hippocampus. *Behavioral and Brain Sciences*, 18, No. 4, 677–678.

FODOR, J. (1998): Review of Steven Pinker’s *How the Mind Works*, and Henry Plotkin’s *Evolution in Mind*. *London Review of Books*, Jan 22, 1998. Reprinted in Fodor, *In Critical Condition*, 1998, Bradford Book/MIT Press.

GRAY, J. (1995): The contents of consciousness: a neuropsychological conjecture. *Behavioral and Brain Sciences*, 18, No. 4, 659–722.

HILLIARD, J.: *Card Magic* (privately printed).

JANET, P. (1942): *Les dissolutions de la memoire*. Quoted by Tolland, *Disorders of Memory*, 1968, 152.

SIEGEL, L. (1991): *Net of Magic: Wonders and Deceptions in India*. Univ. of Chicago Press.

VOORHEES, B. (2000): *Dennett and the deep blue sea*. *J. Consc. Studies*, 7, 53–69.

WRIGHT, R. (2000): *Nonzero: the Logic of Human Destiny*. New York: Pantheon.

ANNOTATION

Dennett Daniel.

Explaining the “magic” of consciousness.

Is the view supported that consciousness is a mysterious phenomenon and cannot succumb, even with much effort, to the standard methods of cognitive science? The lecture, using the analogy of the magician’s praxis, attempts to highlight a strong but little supported intuition that is one of the strongest supporters of this view. The analogy can be highly illuminating, as the following account by Lee Siegel on the reception of her work on magic can illustrate it: “I’m writing a book on magic”, I explain, and I’m asked, “Real magic?” By real magic people mean miracles, thaumaturgical acts, and supernatural powers. “No”, I answer: “Conjuring tricks, not real magic”. Real magic, in other words, refers to the magic that is not real, while the magic that is real, that can actually be done, is not real magic. I suggest that many, e.g., David Chalmers has (unintentionally) perpetrated the same feat of conceptual sleight-of-hand in declaring to the world that he has discovered “The Hard Problem” of consciousness. It is, however, possible that what appears to be the Hard Problem is simply the large bag of tricks that constitute what Chalmers calls the Easy Problems of Consciousness. These all have mundane explanations, requiring no revolutions in physics, no emergent novelties. I cannot prove that there is no Hard Problem, and Chalmers cannot prove that there is. He can appeal to your intuitions, but this is not a sound basis on which to found a science of consciousness. The “magic” (i.e., the supposed unexplainability) of consciousness, like stage magic, defies explanation only so long as we take it at face value. Once we appreciate all the non-mysterious (i.e., explainable) ways in which the brain can create benign “user-illusions”, we can begin to imagine how the brain creates consciousness.

Key words: *real magic, Hard Problem, Indian Rope Trick, consciousness, déjà vu.*

**Друкується з дозволу автора за виданням:
Journal of Cultural and Evolutionary Psychology,
1 (2003) 1, 7–19.**

**Переклад з англійської із дозволу автора (12.07.2018)
проф. Анатолія В. ФУРМАНА
і доц. Ірини ЛЕВАНДОВСЬКОЇ.**

**Надійшла до редакції 15.08.2018.
Підписана до друку 17.09.2018.**

Бібліографічний опис для цитування:

Деннет Д. Пояснення “магії” свідомості / Деніел Деннет // Психологія і суспільство. – 2018. – №3–4. – С. 5–12.